

Bp Wincenty Urban, *Ostatni etap dziejów Kościoła w Polsce przed nowym tysiącleciem (1815—1965)*, Rzym 1966 s. 555.

Dotychczas nie posiadamy podręcznika akademickiego obejmującego całość dziejów Kościoła katolickiego w Polsce aż po współczesne czasy. Prace popularno-naukowe J. Dowiata¹ i J. Tazbira² są pierwszymi syntezami do lat 1795. Natomiast KUL-owska historia „Kościół w Polsce” doprowadzona jest do XVIII wieku włącznie³. Monografia W. Mysłki⁴ obejmuje okres międzywojenny dziejów Kościoła. Kilka lat temu plan całości dziejów Kościoła ogłosił ks. J. Umiński⁵, ale pozostało jedynie na projekcie podręcznika. Lukę za wiek XIX i XX aż po najnowsze dzieje wypełnia praca bpa W. Urbana zasłużonego badacza przeszłości Kościoła szczególnie na Śląsku. Szkoda tylko, że praca ukazała się za granicą i w Polsce jest trudno dostępna (nie wszystkie biblioteki uniwersyteckie ją posiadają).

Obszerny podręcznik oparty jest wyłącznie na wykorzystaniu dotychczasowej historiografii polskiej szczegółowo załączanej do każdego paragrafu. Nie wykorzystuje żadnych archiwaliów. W nakreśleniu tła historii powszechnej korzysta z literatury zagranicznej i to najnowszej. I tu leży niewątpliwie walor pozycji. Choć pierwsza synteza nie jest pozbawiona braków to jednak przetarta została droga do lepszych ujęć problemów.

Wielką rzeczą w pisaniu podręcznika jest właściwy rozkład materiału, a więc podział na części i rozdziały. Dobry podział stanowi o wartości dzieła a równocześnie wykazuje jaki jest stan badań i odpowiada na pytanie czy możliwa jest już synteza. Przechodząc do podziału podręcznika, autor wyróżnił 3 zasadnicze części i dokonał podziału według dziejów politycznych Polski co w omawianym okresie jest najwłaściwsze, gdyż zagadnienia polityczne wpłynęły w decydujący sposób na przemiany w życiu kościelnym. Ze względu na to, że podręcznik jest rzadkością w Polsce, przytaczam pełny spis rzeczy:

¹ J. Dowiata, *Historia Kościoła katolickiego w Polsce do połowy XV w.*, Warszawa 1968 s. 239.

² J. Tazbir, *Historia Kościoła katolickiego w Polsce (1460—1795)*, Warszawa 1966 s. 210.

³ *Kościół w Polsce. Studia...* pod red. J. Kłoczowskiego. T. 1. *Sredniowiecze*, Kraków 1966 s. 576; T. 2. *Wiek XVI—XVIII*, Kraków 1970 s. 1113.

⁴ W. Mysłek, *Kościół katolicki w Polsce w latach 1918—1939*, Warszawa 1966 s. 663.

⁵ Ks. J. Umiński, *Plan dziejów Kościoła w Polsce*, „*Nasza Przyszłość*”, t. 5 : 1957 s. 9—33.

Cz. I: Kościół katolicki w Polsce pod zaborami 1815—1914.

§ 1. Sytuacja ogólna Kościoła powszechnego.

1. Sytuacja Stolicy Apostolskiej.
2. Charakterystyka układu gospodarczego i społecznego, oraz ustroju politycznego na terenach polskich w trzech zaborach.
3. Wewnętrzna w każdym zaborze sytuacja Polaków i sprawa polska na terenie międzynarodowym.

§ 2. Przejawy żywotności Kościoła katolickiego w Polsce w okresie niewoli politycznej.

1. Stolica Apostolska wobec rządów zaborczych i spraw polskich.
2. Poziom duchowieństwa polskiego w trzech zaborach umysłowy, społeczny, liberalizm.
3. Polacy w trzech zaborach wobec Stolicy Apostolskiej.
4. Kościół w życiu Wielkiej Emigracji.
5. Udział Polaków w Soborze Watykańskim.
6. Wybitne jednostki katolickie wśród Polaków duchownych i świeckich.

§ 3. Zabór rosyjski. Królestwo i tereny wcielone do cesarstwa.

1. Polityka kościelna rządu wobec Rzymu i wobec Kościoła na terenach polskich.
2. Udział duchowieństwa w sprawach i ruchach społecznych, polityczno-narodowych.
3. Uposażenie Kościoła, kasaty, sekularyzacje, deportacje.
4. Duchowieństwo i oświata.
5. Zakony.

§ 4. Dzieje ustroju Kościoła na terenach polskich pod zaborem rosyjskim.

1. Stanowisko prawne Kościoła.
2. Metropolie i diecezje.
3. Prymasostwo Królestwa Polskiego.
4. Kapituły.
5. Konsystorze.
6. Seminarium duchowne.
7. Wydziały teologiczne.
8. Akademie duchowne.
9. Kolegium duchowne rzymsko-katolickie.

§ 5. Zabór pruski: Wielkopolska, Pomorze, Śląsk.

1. Rząd wobec katolicyzmu i polskości.
2. Udział duchowieństwa w sprawach i ruchach społecznych, politycznych, narodowych.
3. Szkolnictwo, duchowieństwo i oświata.
4. Małżeństwa mieszane.
5. Uposażenie Kościoła, kasaty, sekularyzacje.
6. Zakony.

§ 6. Dzieje ustroju Kościoła na terenach polskich pod zaborem pruskim.

1. Stanowisko prawne Kościoła.
2. Kapituły.
3. Seminarium duchowne.
4. Wrocławski Wydział teologiczny.

§ 7. Kościół w Wołnym Mieście Krakowie 1815—1846.

§ 8. Zabór austriacki.

1. Polityka kościelna Wiednia.
2. Udział duchowieństwa w sprawach i ruchach społecznych, politycznych, narodowych.
3. Duchowieństwo i oświata.
4. Uposażenie Kościoła.
5. Zakony.

§ 9. Dzieje ustroju pod zaborem austriackim.

1. Stanowisko prawne Kościoła.
2. Metropolia.
3. Prymas Galicji.
4. Diecezje.
5. Seminarium duchowne.
6. Wydziały teologiczne.
7. Prawodawstwo kościelne.

Część II: Kościół katolicki w Polsce w latach 1914—1939.

§ 1. Ogólny przebieg wojen 1914—1920.

1. Ogólna sytuacja Kościoła Powszechnego.
2. Koniec pontyfikatu Piusa X i pontyfikat Benedykta XV.
3. Sprawa polska na terenie międzynarodowym.
4. Stolica Apostolska wobec spraw polskich.

§ 2. Zniszczenie wojenne w dziedzinie organizacji Kościoła w Polsce, moralności, oświaty, sztuki, uposażenia.

1. Polskie duchowieństwo w trzech zaborach wobec wojen, ich celów i przebiegów.
2. Praca Kościoła na terenach polskich w czasie wojennym: pasterska, organizacyjna, społeczna, charytatywna, oświatowa.
3. Wybitne jednostki w duchowieństwie katolickim i wśród świeckich katolików.

§ 3. Odrodzona Polska wobec Kościoła.

1. Watykan wobec Polski odrodzonej, Pierwsi nuncjusze.
2. Praca polskiego duchowieństwa społeczna, polityczna, oświatowa.
3. Bulla „Vixdum Poloniae unitas”, reorganizacja hierarchii. Uposażenie biskupstw i kapituł, seminarium duchowne, wydziały teologiczne, KUL, dobra sekularyzowane, kościoły sporne.
4. Zakony.
5. Zrzeszenia katolickie.
6. Wybitni duchowni i wybitni działacze katolicy.

§ 4. Pius XI i Konkordat 1925 r.

Część III: Kościół katolicki w Polsce w latach 1939—1966.

§ 1. Druga wojna światowa 1939—1945.

1. Niszczenie duchowieństwa.
2. Eksterminacja ludności polskiej.
3. Organizacja życia kościelnego w warunkach powojennych.

Spis daje obraz bogactwa problemów poruszonych w pracy. Ale bliższa lektura odkrywa, że jest on zbyt zawiły i nie odzwierciedla arcybogatej treści, która zawarta jest pod niezręcznymi tytułami paragrafów czy punktów. Tytuł nie zawsze informuje w pełni o treści i dlatego wy-

daje się, że została pominięta. Zbyt karkołomne są tytuły wielu rozdziałów; by zaradzić temu konieczną jest rzeczą wprowadzić wiele podtytułów i uelastyczyć wiele nazw.

Dla przykładu proponuję dla cz. I § 3 następujące tytuły:

§ 3. Kościół w zaborze rosyjskim: 1. Polityka rządu rosyjskiego wobec Kościoła; A. w latach 1815—1830; a. Kongres Wiedeński a sprawy Kościoła w Polsce, b. organizacja Królestwa Polskiego, c. działalność antykościelna ministra Stanisława Kostki Potockiego, d. sprawa małżeństw cywilnych, e. ograniczenia pracy duszpasterskiej. B. w latach 1831—1864; a. biskupi wobec powstania listopadowego, b. „Statut Organiczny”, c. encyklika „Cum primum” potępiająca powstanie, d. ukazy rządowe paraliżujące pracę duszpasterską z 1832, 1834, 1839, 1842, 1852—53, e. represje wobec duchowieństwa, f. biskupi w akcji patriotycznej: Melchior Fijałkowski, Walenty Baranowski, g. biskupi lojalni wobec caratu: Marszewski, h. nabożeństwa patriotyczne, i. „Memoriał duchowieństwa polskiego”, j. nieugięta postawa pralata Białobrzeskiego, k. arcybiskup Zygmunt Szczęsny Feliński, l. rola duchowieństwa w powstaniu styczniowym. C. Kościół po roku 1864; a. represje rządowe wobec Kościoła, b. zarządzenia prześladowcze wobec Kościoła Murawiewa, c. ugoda między rządem carskim a Stolicą Apostolską z 1882 roku odnośnie Kościoła w Polsce, d. nauka religii, język polski w duszpasterstwie, e. nacisk rusyfikacyjny, f. urzędowe, rosyjskie pomoce duszpasterskie „Trebnik”, g. problem prawosławnych i unitów, h. „księża rządowi” czyli lojalni wobec caratu, i. walka duchowieństwa z przyjęciem Trebnika, j. Stolica Apostolska wobec rusyfikacji, k. negatywna rola ks. P. Zelińskiego, l. przeciwstawianie się caratowi bpa Albina Symona, m. mariawityzm, n. błędy doktrynalne mariawitów.

Wydaje mi się, że taki podział paragrafu 3 jest czytelny i przejrzysty.

Pracowite dzieło niezwykle płodnego badacza wyszło co prawda w drukarni Uniwersytetu Gregoriańskiego zapewne bez korekty. Roi się od błędów ortograficznych, dużo opuszczeń liter, urwanych zdań, powtórzeń, aż niemiło czytać takie wyrażenia. Przy wydaniu drugim myślę, że znikną te błędy. Obowiązek recenzenta pozwala mi wyłowić niektóre błędy by potwierdzić zarzuty. Niewłaściwie do zaboru rosyjskiego na str. 184 włączono omówienie polsko-katolickiego Kościoła narodowego powstałego w Ameryce, należałoby ustęp przenieść do punktu 4. Kościół w życiu Emigracji Natomiast punkt f. Veto Kardynała Puzyny z punktu 4 należy włączyć do 3. Polacy w trzech zaborach wobec Stolicy Apostolskiej. Punkt 6 rozdz. 2 poświęcony wybitnym jednostkom duchownym i świeckim domaga się odpowiednich podziałów; należy najpierw omówić wybitne jednostki zarówno duchowne jak i świeckie w kraju pod trzema zaborami potem przejść do emigracji. Podział duchownych powinien obejmować: biskupi, księża, zakonnicy; świeccy: apostołowie świeccy, uczeni, malarze, pisarze. Konieczny jest również podział rzeczowy a więc katolickie wybitne jednostki z życia politycznego, religijnego, społecznego i kulturalnego. Przez taki podział uzyskujemy czytelność. W tym rozdziale korekty wymaga rozpiętość czasowa. Proponuję by w cz. I omówić wybitne jednostki katolickie za lata 1815—1914, cz. 2 obejmowałaby

okres 1914—1945, wreszcie cz. 3 współcześni katolicycy działacze. Przez ten podział zyskujemy, że na jednym miejscu mamy przedstawiony całokształt działalności danej osoby. Gdyż dotychczas chcąc dowiedzieć się o działalności i zasługach np. ks. Piotra Ściegiennego musimy przewertować str. 116 i 185—188 a prace społeczne ks. Stojałowskiego znajdując omówienie na stronach 123, 390—393, 401; o Maksymilianie Kolbie prezentowany jest na str. 119, 487, 521—523.

Przy lekturze nasuwają się uwagi natury ogólnej. Część I podręcznika rozmieszczona jest na 428 stronach, druga już na 104 str., a trzecia liczy tylko 5 stron, dysproporcje ogromne. Część 3 mimo zapowiedzi tytułu zawiera tylko dzieje Kościoła w latach 1939—45, na tym wszystko się urywa. Wobec czego zapytanie do autora dlaczego dał fikcyjny tytuł aż do 1965 roku, wprowadzając czytelnika w błąd. Jeszcze jedno zapytanie, dlaczego tytuł podręcznika brzmi „Ostatni etap dziejów Kościoła”, czyżby przewidywał rychły koniec, nauka niezbyt chętnie przyjmuje wyszukane, eschatologiczne tytuły.

W podręczniku nie znajdujemy zagadnień poświęconych: dziejom religijności, życia wewnętrznego Kościoła, rozwoju nauk teologicznych, działalności wydziałów teologicznych, zasługom Polaków w rozwoju teologii, prawosławnych i unitom, zakonom unickim, bazylianom, ormianom, pominięto Kościoły chrześcijańskie: luteran, kalwinów, adwentyistów, metodystów, sprawy misji i misjonarzy.

Podręcznik niewątpliwie ma wielką wartość encyklopedyczną, ale dokładny podział i spis rzeczy, sporządzenie skorowidzu imiennego i rzeczowego, dalej uzupełnienie części III aż po obecne lata, zmiana tytułu po prostu na „Historia Kościoła w latach 1815—1970”, uczyni pozycję sprawniejszą i lepszą w korzystaniu i dlatego należy oczekiwać w krótkim czasie drugiego, uzupełnionego i poprawionego wydania.

Ks. Roman Nir

Ks. Józef Wieteska, *Katalog pralatów i kanoników prymasowskiej kapituły łowickiej od 1433 do 1970 r.*, Warszawa 1971, ss. 238.

Z licznych kolegiat rozsianych na ziemiach Polski przedrozbiorowej, kolegiata w Łowiczu, która przetrwała do obecnych czasów, wśród 12 należących do archidiecezji gnieźnieńskiej należała do najbardziej znanych, choć najstarszą, ustanowioną w roku 1140, była łączycka. Kiedy chodzi o precedencję wśród 12 kapituł kolegiackich, to synod odbyty w Łowiczu 10 maja r. 1628 za abpa Jana Wężyka wymienia kolejność kolegiat następująco: na pierwszym miejscu łączycką, następnie łowicką, kaliską, uniejowską, wieluńską, kurzelową, łaską, woborską, św. Jerzego na zamku w Gnieźnie, sieradzką, choćuską i kamieńską.

Niedawno, bo w roku 1962, Kolegiata Łowicka otrzymała przywilej do nowego tytułu, mianowicie kolegiaty „prymasowskiej”.

Łowicz, wymieniony w bulli papieża Innocentego II z roku 1136, z starym grodem nad rzeką Bzurą należał jako miejscowość do uposażenia arcybiskupów gnieźnieńskich. Najstarszy kościół z okazałym wnętrzem z 1100 roku pw. Wniebowzięcia Matki Boskiej został podniesiony do godności kolegiaty przez arcybpa gnieźnieńskiego Wojciecha Jastrzębca 25 kwietnia 1433 roku dekretem, w którym czytamy, że „przystoi do uczestnictwa w zarządzie powołać dla nas współpracowników dzielnych... a lud miałby zapewnioną opiekę pod ich przewodnictwem”. Na początku swego istnienia kapituła kolegiacka składała się z 3 prałatów (prepozyta, dziekana i kustosa) oraz 9 kanoników, a na jej uposażenie wyznaczono dziesięciny z gruntów miejskich i z wsi arcybiskupich położonych w okolicy miasta. W ciągu wieków, rzecz oczywista, zachodziły zmiany w liczbie członków kapituły, ale od roku 1921 powróciła do pierwotnej liczby 12 przedstawicieli: 3 prałatów i 9 kanoników.

Tej kolegiacie jest poświęcona ciekawa, źródłowa praca ks. Józefa Wieteski *Katalog prałatów i kanoników*. Podaje on w porządku chronologicznym biogramy 425 członków kapituły łowickiej, nie uwzględniając kanoników honorowych. Obrął autor układ chronologiczny w przekonaniu, że pozwoli na plastyczniejsze ujęcie tła historycznego i lepsze uwypuklenie działalności poszczególnych kanoników. Materiał, zarówno archiwalny jak i liczne opracowania, zbierany długie lata i podany w wykazie pozwala na właściwą ocenę pracy a orientację w treści ułatwia katalog alfabetyczny kanoników, spis treści, spis ilustracji (23), przypisy oraz indeks osób. Sumienne podejście do tematu uzasadnia autor również tym stwierdzeniem, że „nominacja arcybiskupia do kapituły jest dziś zaszczytnym wyróżnieniem i uznaniem wieloletniej pracy i zasług duszpasterskich, czy administracyjnych proboszczów, dziekanów i innych kapłanów” (s. 22). Bez przesady należy się głęboka wdzięczność i uznanie autorowi, od 28 II 1959 kanonikowi a od 15 sierpnia 1962 proboszczowi parafii kolegiaty łowickiej, urodzonemu 28 II 1899 r. (s. 173). Jego zasługi za podjęty trud powiększa fakt, że Kazimierz Piekarski, tułacz w czasie okupacji, pracował nad kolegiatą w Łowiczu, mieszkając w Osieku, w powiecie łowickim, jak stwierdza w piśmie z 6 listopada 1943 roku: „wykaz prałatów i kanoników łowickich od r. 1433 do 1938 r. wykończyłem w granicach dostępnych mi źródeł”. Owoc jego badań, rękopis pracy, przewieziony do Warszawy i oddany Bibliotece Kraszińskich, padł ofiarą pożaru w czasie powstania warszawskiego (1944), a sam autor pracy K. Piekarski zmarł 7 lutego 1944 r.

Pracę swą ofiarował ks. Wieteska prymasowi Polski, ks. kard. Stefanowi Wyszyńskiemu dla uczczenia jego jubileuszu 25-lecia biskupstwa. Praca ma niezaprzeczną wartość dla badań nad kolegiatami polskimi,

wzbogaca ilość opracowań w tym względzie. Nie można do niej przykładać miary ścisłej metodologii, kiedy autor wyznaje: „...wśród codziennych zajęć duszpasterskich i administracyjnych, pracy nad katalogiem poświęciłem kilkanaście lat” (s. 3).

Wyniki badań autora są ważne dla prezbiteriologii archidiecezji gnieźnieńskiej, pozytywnym wkładem do polskiej wiedzy historycznej. Z kolegiaty łowickiej, z jej grona 425 kanoników wyszło aż 43 na dygnitarzy Kościoła — zostali oni biskupami, z których bardziej znani to arcybp gnieźnieński i prymas Krzysztof Szembek, arcybp łwowski Konstanty Zieliński, biskupi krakowscy Jan Lipski i Kajetan Sołtyk, ks. prymas Andrzej Leszczyński (spoczywa w kościele kolegiackim, choć zmarł w 1658 r. w Skierniewicach).

Biogramy ks. Wieteski — to barwna mozaika, przemawiająca bogactwem zebranych wiadomości i ścisłości prawdy historycznej. Niektóre z nich są nadzwyczaj ciekawe, że wspomnimy ks. Mikołaja Aleksandra Ondernarda (ur. 1756, zm. 1831) od r. 1828 biskupa diecezji Naumur (s. 133—135) lub ks. Edwarda Kawifskiego, ur. 1881, zmarł 1963, mając 82 lat) (s. 168—169). *Katalog prałatów i kanoników kapituły łowickiej* ks. Józefa Wieteski stanowi materiał konieczny przy pisaniu historii kościelnej tej kolegiaty. Dodajmy, że historiografia posiada już sporo powojennych opracowań naukowych związanych z dziejami kolegiat w Polsce, naświetlając je w ujęciu monograficznych zagadnień, co trzeba odnotować z satysfakcją i przywitać ludzi nauki, którzy zajmują się tą aktualną tematyką. Jedno z takich zagadnień, mianowicie „Historia niższych kolegiat kolegiaty w Łasku (1525—1819)”, w województwie łódzkim, zostało opracowane w r. 1970 jako temat pracy doktorskiej przez ks. Antoniego Otrębę, kapłana diecezji katowickiej.

Ks. Józef Bańka

Z DZIAŁALNOŚCI INSTYTUTU GEOGRAFII HISTORYCZNEJ KOŚCIOŁA W POLSCE (1957—1971)

W r. 1957 został powołany do życia przy Towarzystwie Naukowym Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego¹ Instytut Geografii Historycznej Kościoła w Polsce, kierowany aktualnie przez prof. dra Jerzego Kłoczowskiego. Jego celem jest prowadzenie badań nad historią wyznań, a w szczególności Kościoła katolickiego, na terenie Polski. Wyrósł on z przeświadczenia o potrzebie badań zespołowych, o konieczności stworzenia środowiska realizującego systematycznie studia nad tą bardzo zaniedbaną u nas dziedziną. Instytut liczy obecnie 53 członków (stan

¹ Od 14 marca 1969 r. Instytut został przeniesiony na Uniwersytet.

z końca 1971 r.), którzy rekrutują się zarówno z pracowników Sekcji Historii Wydz. Nauk Humanist. KUL, jak innych Wydziałów tegoż Uniwersytetu oraz ze specjalistów innych ośrodków Polski (Warszawa, Kraków, Toruń, Przemysł, Sandōmierz, Włocławek, Gdańsk), interesujących się problematyką geograficzno-historyczną. Nad pracami Instytutu czuwa bezpośrednio Zarząd, kierunek badań ustala Rada Naukowa. Konkretna zaś praca realizowana jest w Pracowni Instytutu, skupiającej aktualnie 6 etatowych pracowników (Lidia Müllerowa — Kierownik Pracowni, Jerzy Flaga, Piotr Gach, Elżbieta Janicka-Olczak, Grażyna Karolewicz, Zofia Zuchowska — kartograf). W pracach Instytutu uczestniczą również osoby zaangażowane na Sekcji Historii, które m. in. biorą udział w zebraniach Pracowni, gdzie ustala się szczegółowe tematy i metody pracy oraz rozstrzyga trudności powstałe w trakcie jej wykonywania.

Jak każda nowoutworzona instytucja, Instytut napotykał zwłaszcza w początkach pracy na duże trudności. Poważną przeszkodą w realizowaniu podjętych zadań była płynność kadry i odczuwana do dziś jej szczupłość, spowodowana w znacznej mierze niedostatecznymi środkami finansowymi. Poważne trudności nastreczał również program prac, który wykrystalizował się w trakcie długotrwałych dyskusji. Idzie on kilkoma torami. Instytut zaplanował w pierwszym etapie działalności przygotowanie wielotomowego dzieła, zawierającego systematyczny opis instytucji wyznaniowych w Polsce od powstania aż do chwili obecnej, ewentualnie aż do ich upadku. Wydawnictwo to ma nosić tytuł „Polonia Christiana”, nawiązujący do tradycyjnych, europejskich wydawnictw tego typu zapoczątkowanych już w wieku XVII, jak np. „Gallia Christiana”, czy „Germania Sacra”². „Polonia Christiana” ma stanowić w założeniu pełną dokumentację dla atlasu, który ma być dołączony do każdego tomu. W związku z tym opracowano pod kierunkiem prof. dra Zygmunta Sułowskiego schemat opisu instytucji kościelnych³. Przyjęto w nich parafię (katolicką lub inną) za podstawę do zgrupowania materiału. Parafie uszeregowane są w porządku alfabetycznym w ramach nadrzędnej jednostki administracji kościelnej: dekanatu lub archidjakoconatu. W obrębie parafii zaś materiał uporządkowany jest według następujących haseł: A. Dzieje Instytucji. Patronat. B. Obszar podległy. C. Liczba ludności. D. Świątynia parafialna (klasztorna). E. Inne świątynie. F. Szpital i kościół szpitalny. Liczba podopiecznych. G. Organizacje wiernych. Liczba członków. H. Szkoła. Liczba uczniów. I. Pielgrzymki. J. Misje. K. Inne. Taki sam układ

² Dzieje tych wydawnictw przedstawił J. Kłoczowski w pracy *Rozwój i problematyka badań nad geografją historyczną Kościoła katolickiego*, „Roczniki Humanistyczne” t. 10: 1962 z. 2 s. 5—93.

³ Z. Sułowski, *Z życia Instytutu Geografii Historycznej Kościoła w Polsce*. Wydawnictwo „Polonia Christiana”, „Roczniki human.” t. 9: 1961 z. 4 s. 5—12.

postanowiono stosować dla klasztoru rzymsko-katolickiego oraz dla innych kościołów i religii. Schemat ten został wykorzystany w pracach ks. prof. dra B. Kumora⁴ oraz w przygotowanych aktualnie do druku pracach z terenu diecezji krakowskiej i chełmskiej.

Zaplanowana praca w wydawnictwie „Polonia Christiana” jest długofalowa, obliczona na szereg pokoleń jeśli się weźmie pod uwagę szczupłość kadry, jaką dysponujemy. Tymczasem istnieje ze strony historyków zapotrzebowanie na osiągnięcie w możliwie krótkim czasie przybliżonych wyników, dających obraz podstawowych instytucji kościelnych i przemian zachodzących w chrześcijaństwie polskim. Nie rezygnując więc z koncepcji wydawnictwa „Polonia Christiana” w r. 1964 zdecydowano się na wybór zagadnień, przekrojów i źródeł, by w możliwie najkrótszym czasie uzyskać wyniki w skali ogólnopolskiej. Jest to drugi i obecnie główny nurt badań Instytutu. Za podstawowe do opracowania uznano 2 zagadnienia: sieć parafialną i zakony, nad czym od szeregu lat koncentruje uwagę zespół Pracowni i niektórzy pracownicy Sekcji Historii. Planuje się przygotowanie serii map przekrojowych, rozwojowych i problemowych wraz z komentarzami, co ma stanowić punkt wyjścia do dalszych, bardziej pogłębionych badań. Instytut nawiązuje do tradycji polskiej kartografii, której bibliografię zestawili: L. Bienkowski, J. Flaga, Z. Sułowski⁵. Podano w niej wykaz map dotyczących stosunków religijnych w Polsce opublikowanych w latach 1851—1968 w 1053 pozycjach.

Prace nad siecią parafialną są już zaawansowane. Przygotowuje się do druku przekroje XV—XVII w., ok. 1772, 1825, 1914, 1939, 1963 i 1970. Mapy te będą miały podstawowe znaczenie dla przedstawienia innych zagadnień związanych z życiem społeczno-religijnym w Polsce na tzw. mapach problemowych ilustrujących np. rozwój bractw, szkół, szpitali, wezwań itp., do których materiał jest równocześnie przygotowywany. Drugim tematem, na który obok organizacji parafialnej skoncentrowano uwagę, są zakony zarówno męskie, jak żeńskie. Obecnie został już oddany do druku cykl (41) map przedstawiający stan zakonów męskich w Polsce ok. 1773 r. opracowany na podstawie materiałów tzw. ankiety nuncjusza G. Rampiego. Przygotowuje się do publikacji dalsze przekroje gdy chodzi o zakony męskie dla okresów: 1825, 1863, 1914, a dla zakonów żeńskich prócz wymienionych lat jeszcze ok.

⁴ B. Kumora, *Archidjakoconat sądecki. Opracowanie materiałów źródłowych do atlasu historycznego Kościoła w Polsce*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” t. 8: 1964 s. 271—304; t. 9: 1964 s. 93—286, oraz tenże, *Prepozytura tarnowska. Opracowanie materiałów źródłowych do atlasu historycznego Kościoła w Polsce*, „tamże” t. 12: 1966 s. 207—288.

⁵ L. Bienkowski, J. Flaga, Z. Sułowski, *Cartographie historique de la Pologne. Bibliographie concernant les rapports religieux parues dans les années 1851—1968*, w: *Bibliographie de cartographie ecclésiastique. Deuxième fasc. Pologne*, Leiden 1971.

1773 r. (ankieta Garampiego nie obejmowała zakonów żeńskich). Instytut jest obecnie zasadniczo w fazie redagowania komentarzy i opracowywania map do sieci parafialnej i zakonnej na ziemiach polskich. Faza ta poprzedzona była długoletnią pracą nad podstawą źródłową, na którą od początku położono bardzo duży nacisk. Rozpoczęto więc systematyczną kwerendę archiwalną, przede wszystkim w archiwach kościelnych krajowych (często nieuporządkowanych) jak również zagranicznych (np. watykańskich). Przeprowadzono najpierw rejestrację, która miała dostarczyć możliwie pełnej informacji o rodzajach źródeł koniecznych do opracowania powyższych problemów. Trzeba było ustalić najbardziej przydatne typy źródeł. W ten sposób wyróżniono np. źródła pozwalające na uchwycenie organizacji kościelnej: wykazy świętopietrza i dziesięciny papieskiej, libri beneficiorum, libri contributionum i retaxationum, rejestry poborowe, wykazy parafii w aktach synodalnych, akta wizytacji parafii, schematyzmy diecezjalne, relacje biskupów do Rzymu o stanie diecezji, procesy informacyjne o biskupach wysyłane do Rzymu itp. W dalszym etapie przystąpiono do inwentaryzacji źródeł, której celem było sporządzenie wykazów ich zawartości odnośnie do podstawowych instytucji kościelnych. W ten sposób przygotowany materiał źródłowy stał się podstawą do sporządzenia wyciągów według opracowanego uprzednio w toku wymiany myśli na licznych posiedzeniach Pracowni kwestionariusza badawczego. Z wyciągów utworzone zostały kartoteki zawierające tysiące kartek jak np. kartoteka parafii, klasztorów, wzwan, bractw, szpitali itp. Kartoteki te są podstawą do redakcji tekstów i sporządzania map.

Obok prac zespołowych zmierzających do całościowego ukazania rozmieszczenia instytucji kościelnych w Polsce Instytut inspirował prace monograficzne, sondażowe nad zagadnieniami wychodzącymi poza kwestionariusz kartograficzny, czy wydawnictwo „Polonia Christiana”. Prace z tego działu, których już wiele zostało opublikowanych dotyczą m. in. rozwoju sieci parafialnej na wybranych terytoriach (np. prace P. Szafrana, s. A. Olczyk, S. Litaka, E. Wiśniowskiego, H. Grocholskiego, E. Piekarz⁶ i organizacji diecezjalnej (W. Müllera)⁷. Ukazał się również szereg prac o zakonach (J. Kłoczowski, Cz. Deptuła, E. Jabłoń-

⁶ P. Szafran, *Rozwój średniowiecznej sieci parafialnej w Lubelskiem*, Lublin 1958; A. Olczyk, *Sieć parafialna biskupstwa warmińskiego do roku 1525*, Lublin 1961; S. Litak, *Formowanie sieci parafialnej w Łukowskiem do końca XVI wieku*, „Rocz-i human.” t. 12: 1964 z. 2 s. 5—133; E. Wiśniowski, *Rozwój sieci parafialnej w prepozyturze wiślickiej w średniowieczu*, Warszawa 1965; H. Grocholski, *Powstanie archidiecezji zawichojskiej i jego najstarsze kościoły do połowy XIV w.*, „Rocz-i human.” t. 13: 1965 s. 151—162; E. Piekarz, *Struktura organizacyjna parafii w dekanacie kazimierskim w drugiej połowie XVIII wieku*, „Rocz-i human.” t. 14: 1966 z. 2 s. 59—107.

⁷ W. Müller, *Diecezja krakowska w relacjach biskupów z XVII—XVIII wieku*, „Rocz-i human.” t. 13: 1965 z. 2 s. 5—149.

ska-Deptuła)⁸ i wydawnictwa źródłowe (S. Kuraś, Cz. Skowron, R. Bender)⁹.

Z potrzeby pierwszego ujęcia syntetycznego przemian zachodzących w chrześcijaństwie polskim powstał „Zarys rozwoju organizacji Kościoła w Polsce” (Znak nr 137/138), poszerzony następnie w czterotomowe wydawnictwo. Dwa tomy wraz z licznymi mapami zostały już opublikowane¹⁰.

Bardzo istotnym przejawem prac Instytutu jest organizowanie posiedzeń i sesji naukowych, na których zarówno członkowie, jak nieczłonkowie mają okazję poddania pod dyskusję wyników własnych prac. W latach 1957—1971 odbyło się 69 takich posiedzeń (nie licząc administracyjnych), na których wygłoszono 124 referaty (lub komunikaty) opublikowane następnie w streszczeniach w Sprawozdaniach T. N. KUL¹¹. Trzeba podkreślić znaczenie tych posiedzeń dla zapraszanych gości z terenu całej Polski, którzy często nie mając oparcia w żadnym środowisku naukowym, w Instytucie szukają aprobaty dla indywidualnych osiągnięć badawczych. Instytut bardzo popiera wszelkie lokalne inicjatywy i zachęca do nawiązania stałych kontaktów, niezmiernie cennych dla obu stron.

O ile na posiedzeniach naukowych referuje się i dyskutuje poszczególne referaty, o tyle na sesjach, których Instytut ma na swoim koncie osiem za ten sam okres czasu, naświetla się jakiś wybrany problem w wieloaspektowym kontekście. Bardzo ważne znaczenie dla Instytutu miały dwie sesje (z dn. 25. XI. 1966 r. i 8. IX. 1969 r.)¹², na których poddano ocenie ze strony grona najwybitniejszych polskich specjalistów (spoza lubelskich ośrodków naukowych wzięło udział kilkanaście

⁸ J. Kłoczowski, *Dominikanie polscy na Śląsku w XIII—XIV wieku*, Lublin 1956; E. Jabłońska-Deptuła, *Szkice z dziejów formowania się polskich kongregacji żeńskich oraz ich programu społecznego w XIX w.*, „Rocz-i human.” t. 12: 1964 s. 141—194; Cz. Deptuła, *Początki klasztorów norbertańskich w Dłubni-Imbramowicach i Plocku*, „Rocz-i human.” t. 16: 1968 z. 2 s. 5—42.

⁹ *Materiały do dziejów Kościoła w Polsce*, t. 1: *Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej, część I (1063—1415)*, wyd. S. Kuraś, Lublin 1965; t. 2: *Akta wizytacji dekanatu krakowskiego 1599*, wyd. Cz. Skowron, Lublin 1965; Józef Kalinowski, *Wspomnienia 1835—1877*, wyd. R. Bender, Lublin 1965.

¹⁰ *Kościół w Polsce. Studia nad historią Kościoła katolickiego w Polsce* pod red. J. Kłoczowskiego, t. 1, Kraków 1966; t. 2: *Wiek XVI—XVIII*, Kraków 1970.

¹¹ Streszczenia te ukazują się w „Sprawozdaniach z Czynności Wydawniczej i Posiedzeń Naukowych oraz Kronice Tow. Nauk. KUL” od nr 9 (1959).

¹² *Ogólnopolska sesja naukowa z dnia 25 listopada 1966 r. poświęcona działalności naukowej Instytutu Geografii Historycznej Kościoła w Polsce*, „Rocz-i human.” t. 16: 1968 z. 2 s. 123—174; *Sesja poświęcona aktualnemu stanowi prac nad atlasem historycznym Kościoła w Polsce oraz programowi badawczo-wydawniczemu na najbliższe lata*, „Spraw. z Czyn. wyd. TN KUL” Nr 17: 1969 s. 126.

osób) prace Instytutu zaprezentowane w 12 referatach i komunikatach wraz z licznymi próbkami ujęć kartograficznych. Owocem obu sesji były cenne wskazówki zwłaszcza metodyczne, wykorzystywane następnie w dalszym toku prac. Przedmiotem sesji z dn. 12. XII. 1964 r. były stosunki społeczno-religijne na obszarze dekanatu kazimierskiego w XVI—XIX w.¹³ Wygłoszono na niej 5 referatów poświęconych organizacji kościelnej, duchowieństwu, praktykom religijnym i bibliotekom. Szereg zagadnień dotyczących tego terytorium wysunięto po raz pierwszy. Dwie sesje w dn. 13. V. 1967 r. i 23/24. V. 1969¹⁴ poświęcone były ruchom religijnym w Kościele polskim w XIX—XX w. Zwrócono w nich uwagę zwłaszcza na ruchy związane ze zgromadzeniami żeńskimi w tym okresie: na ruch honoracki, inspirowany przez kapucyna o. Honorata Koźmińskiego (w pierwszej sesji spośród wyżej wymienionych) oraz ruch urszulański i ss. franciszkanek (w drugiej sesji). Bardzo ważne znaczenie dla badań nad dominikanami miały trzy sesje poświęcone działalności tego zakonu na terenie Polski. Pierwsza z nich¹⁵ (dn. 8. VI. 1968 r.) dotyczyła jego dziejów średniowiecznych, druga¹⁶ (dn. 13/14. VI. 1969 r.) wieku XVI—XVIII i trzecia¹⁷ (23 i 24. X. 1970 r.) okresu od r. 1772—1970. W 27 referatach i komunikatach starano się możliwie wszechstronnie naświetlić rozwój i działalność tego zakonu, jednego z najliczniejszych w Polsce. Omówiono podstawę źródłową, rozwój liczebny i kategorie zakonników, rodzaj duchowości, kultury, naukę, sztukę, literaturę, filozofię itp. widząc ciągle ten zakon na szerokim tle ówczesnych stosunków społeczno-politycznych i religijnych. Bez przesady można powiedzieć, że w czasie sesji (organizowanych przy współudziale polskiej prowincji dominikańskiej) wytyczono drogi badań nie tylko dla omawianego zakonu kaznodziejskiego, ale i dla innych zakonów czekających jeszcze na opracowanie. W sumie wygłoszono w czasie ośmiu sesji organizowanych przez Instytut 61 referatów i komunikatów.

Instytut nawiązał również kontakt z różnymi ośrodkami nauki europejskiej, a zwłaszcza od r. 1959 z Podkomisją Kartograficzną, dzia-

¹³ Sesja naukowa poświęcona stosunkom społeczno-religijnym na obszarze dekanatu kazimierskiego w XVI—XIX w. dn. 12 XII 1964 r., „Spraw. z Czyn. wyd. TN KUL” Nr 14: 1965 s. 201—217.

¹⁴ Sesja naukowa. O. Honorat Koźmiński a ruch religijno-społeczny kobiet w 2-jej poł. XIX w. na ziemiach polskich, „Spraw. z Czyn. wyd. TN KUL” Nr 16: 1968 s. 287—317; Sesja 23/24 V 1969 poświęcona przemianom w Kościele polskim w końcu XIX i na pocz. XX w., „Spraw. z Czyn. wyd. TN KUL” Nr 18: 1970 s. 117—125.

¹⁵ Sesja poświęcona polskiej prowincji dominikańskiej w wiekach średnich, „Spraw. z Czyn. wyd. TN KUL” Nr 17: 1969 s. 146—173.

¹⁶ Dominikanie w Polsce w XVI—XVIII wieku, „Spraw. TN KUL” Nr 19: 1971 s. 70—118 oraz G. Karolewicz, Sesja naukowa poświęcona dominikanom polskim w XVI—XVIII w., „Zeszyty Naukowe KUL” R. 12: 1969 nr 4 s. 86—88.

¹⁷ Materiały oddane do druku.

lającą w ramach Commission Internationale d'Histoire Ecclésiastique Comparée (istniejącą od r. 1955), której członkowie w pewnych odstępach czasu (w r. 1960 w Sztokholmie, w 1961 w Getyndze, w 1963 w Lyonie) na specjalnych kolokwium wymieniają poglądy na temat programu prac zmierzających do opracowania atlasu chrześcijaństwa w skali europejskiej. W wyniku tej współpracy Instytut gościł niejednokrotnie wybitnych specjalistów, jak np. prof. prof.: R. Mandrou z Paryża, A. Jobert'a z GrènoBLE, L. Génicot z Louvain, J. De Smet'a z Leuven, J. Vanis'a z Pragi, którzy prezentowali w Instytucie wyniki własnych prac.

Współpraca ta przybrała jeszcze ściślejsze formy dzięki zorganizowaniu w Warszawie, w Instytucie Historii PAN międzynarodowego kolokwium pod patronatem Międzynarodowej Komisji Porównawczej Kościołów, w skład której jako jedna z 22 komisji narodowych wchodzi Komisja Polska. Przewodniczącym jej jest prof. dr Jerzy Kłoczowski. Na kolokwium, którego tematem była kartografia i historia społeczno-religijna przybyło 44 przedstawicieli z 14 krajów europejskich. Najliczniej reprezentowana była grupa specjalistów z Włoch (9 osób), Belgii (8 osób), Francji (7 osób) i Holandii (4 osoby). Ponadto przybyły 3 osoby z Węgier. Z Czechosłowacji, Hiszpanii, Szwecji, Wielkiej Brytanii po 2 osoby, a z Austrii, Jugosławii, NRF, Rumunii i Watykanu po jednej. Liczba uczestników polskich wynosiła 83. Szczególnie licznie reprezentowane były 2 ośrodki: lubelski i warszawski. Jako referenci i uczestnicy kolokwium wystąpili m. in.: A. Dupront (rektor Sorbony, specjalista od pielgrzymek we Francji w XVII—XVIII w.), J. Bertin (jeden z najwybitniejszych kartografów francuskich), J. Délumeau (prof. Sorbony, specjalista socjologii religii w XV—XVIII w.), J. Gaudemet (historyk prawa, następca Le Bras'a). Z Belgii przybył L. Génicot (prof. Uniwersytetu w Louvain, członek Belgijskiej Akademii Królewskiej), L. Halkin (prof. Uniwersytetu w Liège, specjalista od XVI w., wiceprzewodniczący Międzynarodowego Komitetu Historii Porównawczej Kościołów), R. Aubert (prof. Uniwersytetu w Louvain, specjalista XIX/XX w.). Z Anglii uczestniczyli w kolokwium Christopher Brooke (najmłodszy członek Brytyjskiej Akademii Nauk) z żoną Rosalind Brooke — oboje wybitni mediewiści, profesorowie Uniwersytetu Londyńskiego. Z Włoch przybył C. Violante, znany włoski mediewista, prof. Uniwersytetu w Pizie, z Węgier G. Györffy, wykładowca Instytutu Historycznego Węgierskiej Akademii Nauk, wybitny znawca historii Węgier średniowiecznych.

Trzydniowa praca podczas trwania kolokwium przebiegała bardzo intensywnie. W sumie przygotowano 20 referatów i 28 komunikatów, które obok ekspozycji materiałów kartograficznych ilustrujących poruszane problemy stanowiły podstawę dyskusji. W wyżej wymienionej liczbie mieści się 5 referatów i 12 komunikatów członków Instytutu,

którzy mieli okazję zaprezentowania i poddania pod dyskusję wyników prac na arenie międzynarodowej.

W komunikatach przedstawiano przede wszystkim stan badań nad zagadnieniami społeczno-religijnymi i kartograficznymi w poszczególnych krajach i ośrodkach badawczych. W referatach poruszano problematykę bardzo różnorodną, dotyczącą m. in. sieci parafialnej, stosunków wyznaniowych, historii zakonów, pielgrzymek, różnych typów źródeł i ich wydawnictw. Dzięki wygłoszonym referatom i komunikatom uzyskano obraz aktualnego stanu badań nad problematyką wyznaniową, jak i przegląd podejmowanych inicjatyw na przyszłość. Żywa dyskusja w czasie kolokwium wywołała zagadnienie propozycji kartograficznego ujęcia materiału dokumentacyjnego za pomocą nowych metod statystycznych i matematycznych, uchwycenie jednorodnych zjawisk i przedstawienie ich w szerokiej skali za pomocą map, które by pozwoliły na wzrokowe uchwycenie zjawiska, bez potrzeby ich odczytywania. W toku dyskusji wysunięto również postulat opracowania w skali międzynarodowej możliwie jednolitą metodą dwóch zagadnień: sieci parafialnej i patrocinów kościelnych. Rozumiejąc potrzebę stałego koordynowania prac powołano dwie komisje czuwające nad całością kształtem podjętych badań. Ze strony polskiej wszedł do jednej z nich prof. dr Jerzy Kłoczowski, do drugiej prof. dr Aleksander Gieysztor. Międzynarodowe kolokwium w Warszawie było w ocenie uczestników ważnym etapem w dziedzinie ujednoczenia programu badań i ich metod. Miało ono również ogromne znaczenie dla Instytutu. Jego dotychczasowe prace zostały nie tylko zaakceptowane przez zespół najwybitniejszych europejskich specjalistów, ale stały się inspiracją dla badań na arenie międzynarodowej. Wysunięte bowiem przez uczestników kolokwium zagadnienia, które wzięto na warsztat na najbliższy okres czasu, identyfikują się z tymi, nad którymi od szeregu lat prowadzi systematyczne badania Instytut Geografii Historycznej Kościoła w Polsce.

Grażyna Karolewicz

K R O N I K A

USTANOWIENIE STAŁEJ ORGANIZACJI KOŚCIELNEJ NA ŚLĄSKU, POMORZU I WARMII

Dnia 28 czerwca 1972 r. watykański rzecznik prasowy ogłosił oficjalnie decyzję papieża Pawła VI o kanonicznej reorganizacji administracji kościelnej na polskich Ziemiach Zachodnich i Północnych (pismo Sekretariatu Stanu Stolicy Apostolskiej w tej sprawie nosi datę 26 czerwca 1972 r., opublikowano je w „Osservatore Romano” — nr 149 z 29 VI 1972). Decyzję Stolicy Apostolskiej ogłoszono zatem jeszcze w tym samym miesiącu, w którym nastąpiła wymiana dokumentów ratyfikacyjnych układu między Polską a NRF (zawartego 7 grudnia 1970 r.).

Równocześnie z ogłoszeniem decyzji w Rzymie (tj. w dn. 28 czerwca 1972) ks. prymas kard. Wyszyński podał ją do wiadomości Episkopatu polskiego, zebranego na plenarnej konferencji w Krakowie.

Historyczne decyzje Stolicy Apostolskiej dostosowują granice polskiej organizacji kościelnej odpowiednio do granic państwa i znoszą stan tymczasowości sytuacji Kościoła na ziemiach Polski zachodniej i północnej, tworzą na tych obszarach cztery nowe diecezje i określają granice archidiecezji i metropolii wrocławskiej, metropolii gnieźnieńskiej i warszawskiej.

Stan organizacji kościelnej na Śląsku, Pomorzu i Warmii przedstawia się obecnie następująco:

Dawna archidiecezja wrocławska została podzielona. Z dwóch jednostek administracji kościelnej (w Opolu i Gorzowie) utworzono nowe diecezje. Równocześnie wyłączono z obszaru archidiecezji część znajdującą się na terytorium NRD. Obecnie archidiecezja wrocławska obejmuje 46 dekanatów, 606 parafii; liczba kapłanów diecezjalnych wynosi 878, a zakonnych — 364. Ordynariuszem-metropolitą został mianowany ks. arcybiskup dr Bolesław Kominek, dotychczasowy administrator apostolski diecezji.

Z dotychczasowej administracji apostolskiej w Opolu została utworzona diecezja opolska. Obejmuje ona 39 dekanatów, 445 parafii; posługę duszpasterską pełni 671 kapłanów diecezjalnych i 205 zakonnych. Ordynariuszem diecezji został dotychczasowy administrator apostolski ks. biskup dr Franciszek Jop. Kościołem katedralnym ustanowiono kościół p. w. Podwyższenia św. Krzyża w Opolu.

Z dotychczasowej jednostki administracji kościelnej w Gorzowie utworzono trzy diecezje: gorzowską, szczecińsko-kamieńską i koszalińsko-kołobrzeską. Obecnie diecezja gorzowska obejmuje części terytoriów dawnej archidiecezji wrocławskiej, dawnej diecezji berlińskiej i prałatury pilskiej. Posiada ona 19